

БУДОВА І СПАСАБЫ ЁТВАРЭННЯ ТЭРМІНАЎ У ГАЛІНЕ ТРАНСПАРТНАЙ ЛАГІСТЫКІ

*Навуковы кіраўнік: ст. выкладчык Гіруцкая Л. А.
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Паводле будовы тэрміны звычайна падзяляюць на тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, тэрміны-сімвалы. Некаторымі вучонымі асобна выдзяляюцца тэрміны-абрэвіятуры і наменклатура [3].

У тэрміналогіі галіны “Лагістыка” тэрміны-словы прадстаўлены нязначнай колькасцю адзінак. У іх склад уваходзяць як вытворныя словы (*недапастаўка, перавозчык, умяшчальнасць, заказ, пагрузка, паўвагон, паўпрычэп, прычэп, рэкансігнацыя, роспуск*), так і невытворныя (*кантэйнер, авіза, дыспаша, платформа, тальман, тэрмінал, цыстэрна, чартар*). Да аднаслоўных тэрмінаў варта аднесці і складаныя найменні (*аўтамабіль, аўтакран, аўтафургон, аўтацыстэрна, грузаадпраўнік, грузаатрымальнік, грузападымальнасць, самазвал*), а таксама і апазітныя найменні, бо ў іх адсутнічаюць марфалагічныя сродкі сувязі, што “дазваляе аб’яднаць у адно цэлае кампаненты розных тыпаў для абазначэння складаных паняццяў” (*палета-месца, шрых-код, форс-мажор, крос-докінг, аўтамабіль-фургон*) [2, с. 40].

Тэрміны-словазлучэнні ў тэрміналогіі лагістыкі ўжываюцца значна часцей за тэрміны-словы. Вядома, што “павелічэнне аб’ёму тэрміналагічных словазлучэнняў тлумачыцца ў першую чаргу неабходнасцю ўсё больш дыферэнцыраванай намінацыі паняццяў і рэалій” [1, с. 71]. Сярод тэрмінаў-словазлучэнняў найбольш ужывальныя словазлучэнні наступных мадэляў: а) прыметнік + назоўнік (*лагістычныя выдаткі, закупачная лагістыка, інфармацыйная лагістыка, зваротная тара, лагістычны паток, грузавое месца, інтэрмадальная перавозка, чыгуначная станцыя, страхавыя запасы, складское сведчанне і інш.*); б) назоўнік + назоўнік у Р. скл. (*габарыт аўтамабіля, частата пастаўкі, надзейнасць забяспечвання, рытмічнасць паставак, дагавор перавозкі, стаўка фрахта, тэорыя запасаў, сертыфікат якасці і інш.*); в) прыметнік + прыметнік + назоўнік (*унутраныя лагістычныя аперацыі, участковы матэрыяльны паток, эшаланіраваная лагістычная сістэма, глабальны ідэнтыфікацыйны нумар, змешаная міжнародная перавозка і інш.*). Значна

радзей сустракаюцца полікампанентныя тэрміны іншых мадэляў: *паведамленне аб адгрузцы, паведамленне аб прыбыцці грузу, балансавы кошт заказаў, балансавы ўлік заказаў, аператар камбінаваных паставак, каэфіцыент выкарыстання грузападымальнасці, запасы на адказным захоўванні* і інш.

Тэрміны-словазлучэнні могуць спрашчацца. У выніку спрашчэння іх замяняюць складаныя словы, словы-абрэвіятуры: *БАМАП – Беларуская асацыяцыя міжнародных аўтамабільных перавозчыкаў, СТА – станцыя тэхнічнага абслугоўвання, ГП – гатовая прадукцыя, ДТЗ – дарожна-транспартнае здарэнне, ПДР – правілы дарожнага руху, ЭДА – электронны дакументаабарот* і інш.

Тэрміны беларускай мовы, як і агульнаўжывальныя словы, утвараюцца рознымі спосабамі: лексіка-семантычным, марфалагічным і сінтаксічным.

Лексіка-семантычны спосаб звязаны з тэрміналагізацыяй агульнаўжывальных слоў, якія шляхам пераасэнсавання набываюць новае, тэрміналагічнае, значэнне. Інакш кажучы, агульналітаратурнае слова ў выніку пераасэнсавання становіцца тэрмінам. У аснове гэтага працэсу часцей за ўсё ляжыць метафара – перанос значэння ў выніку прыпадабнення па форме, функцыі ці прызначэнні, размяшчэнні, па знешняй форме і функцыі, па функцыі і размяшчэнні, радзей – метанімія. Так, агульнаўжывальнае слова *вузел* ‘квадратны кавалак тканіны, звязаны канцамі крыж-накрыж’ у тэрміналогіі лагістыкі атрымала значэнне ‘пункт стыкоўкі двух або больш відаў транспарту, тэхналагічнае ўзаемадзеянне якіх забяспечваецца адпаведным комплексам прылад і сродкаў’; *канал* ‘штучнае рэчышча для вады, якое ўладкоўваецца для сувязі паміж воднымі аб’ектамі’ набывае значэнне ‘часткова спарадкаванае мноства розных пасярэднікаў, якія ажыццяўляюць давядзенне матэрыяльнага патоку ад канкрэтнага вытворцы да яго спажыўцоў’; слова *абаранак* ‘булачны выраб’ набывае значэнне ‘рулявое кола ў аўтамабілі’. Слова *экспедыцыя* мае пяць значэнняў, два з якіх з’яўляюцца тэрмінамі: ‘*адпраўка, рассылка чаго-н. (карэспандэнцыі, тавару і пад.)*’ і ‘*ўстанова ці аддзел ва ўстанове, які займаецца адпраўкай, рассылкай чаго-н.*’. Відавочна, што абодва з’яўляюцца метафарычным пераносам агульнаўжывальнага ‘падарожжа, паездка, паход і пад. групы асоб, атрада з навуковымі, даследчымі мэтамі’. У лагістыцы *экспедыцыя* азначае ‘дзеяснасць, звязаная з аказаннем паслуг грузаадпраўнікам і грузаатрымальнікам (кліентам) і арганізацыяй дастаўкі грузаў якім-небудзь відам транспарту’. У лагістыцы *партыя* – ‘пэўная колькасць тавараў, якія адначасова вырабляюцца ці пастаўляюцца (транспартуюцца) як фізічна і/ці юрыдычна непадзельнае цэлае’ – спецыялізацыя значэння ‘пэўная колькасць якіх-н. прадметаў, тавараў’ мнагазначнага слова *партыя* (мае восем значэнняў) [4].

Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў найбольш прадуктыўны ў беларускай мове, ён выступае адной з асноўных крыніц папаўнення тэрміналагічнай лексікі. Гэта такі спосаб словаўтварэння, пры якім новыя назвы ўзнікаюць на базе ўжо існуючых слоў (асноў) і словаўтваральных марфем (частак слоў). Вылучаюць наступныя спосабы марфалагічнага тэрмінаўтварэння:

– **суфіксальны** – утварэнне тэрмінаў шляхам далучэння суфікса да ўтваральнай асновы: *багажнік, пасажырскі, чыгуначны, веласіпедыст, грузавы, дарожнік, лагістычны, грузавік, зносастойкасыць, хуткасыць, шчыльнасыць, устойлівасыць, рассылка, чыгуначнік, лічбавізацыя, пакетаванне, аварыйны, перавозка, перавозчык, насыпны*;

– **прэфіксальны (прыставачны)** – утварэнне тэрмінаў шляхам далучэння прыстаўкі да ўтваральнай асновы: *падвузел, падсістэма, паўправаднік, недапастаўка, негабарытны*;

– **прэфіксальна-суфіксальны** – спосаб, у выніку якога да ўтваральнай асновы адначасова далучаюцца прыстаўка і суфікс: *бяспошлінны, напрамак, антыдэмпінгавы, бездакументны*;

– **нульсуфіксальны** – да ўтваральнай асновы далучаецца нулявы суфікс: *недаплата, абгон, аб'езд, прабег, дагавор, завод, праезд, прычэп*;

– **асноваскладанне** – спосаб, калі дзве ўтваральныя асновы звязваюцца ў адно слова злучальнай марфемай: *грузапатока, пасажырапатока, пасажыраабарот, аўтавакзал, аўтазавод, аўтобус*;

– **складана-суфіксальны** – спосаб ановаскладання з суфіксацыяй: *буйнагабарытны, высокааплатавы, аўтамабільбудаўнік, малалітражны, дваццаціфутаваы, чатырохмесны, грузападымальнік*;

– **складана-нульсуфіксальны** – спосаб, калі дзве ўтваральныя асновы звязваюцца ў адно слова з далучэннем нулявога суфікса: *зернявоз, мукавоз, кантэйнеравоз*.

Некаторыя тэрміны ўтвораны наступнымі спосабамі:

– **словаскладанне** – спосаб, калі складанае слова ўтварылася шляхам зліцця (зрашчэння) у адно слова асобных слоў: *аўтамабіль-вышка, вагон-рэстаран, крос-докінг, аўтобус-экспрэс, штрых-код, форс-мажор, палета-месца, франка-завод, дымайз-чартар, вагон-цыстэрна*;

– **абрэвіяцыя, ці спосаб утварэння складанаскарочаных слоў**: *АСКДР – аўтаматызаваная сістэма кіравання дарожным рухам, УМТ – унутраны мытны транзіт, ТТН – таваратранспартная накладная, БАМАП – Беларуская асацыяцыя міжнародных аўтамабільных перавозчыкаў, ЭДА – электронны дакументаабарот, аўтавакзал – аўтобусны вакзал, еўрападдон – паддон зацверджанага ў Еўрасаюзе стандартнага памеру і інш.*

Сінтаксічным спосабам утвараюцца тэрміны шляхам спалучэння слоў (састаўныя тэрміны). Сярод тэрмінаў у галіне “Лагістыка” выдзяляюцца двух-

трох- і шматкампанентныя. Найбольш ужывальныя – двухчленныя найменні: *навалачны груз, чысты канасамент, транспартная лагістыка, грузавое месца, аўтамабільная адпраўка* і г.д. Сярод трохчленных найменняў можна вылучыць наступныя: *аператар мультымадальнай перавозкі, афармленне перавозачных дакументаў, сістэма кіравання запасамі, грузавая мытная дэкларацыя*. Нешматлікімі прыкладамі шматкампанентных тэрмінаў з’яўляюцца *аўтаматызаваная сістэма кіравання складскімі працэсамі, экспедытарская распіска ў атрыманні грузу, адзіная тарыфна-статыстычная наменклатура грузаў (АТСНГ)* і інш.

Такім чынам, беларуская тэрміналогія ў галіне “Лагістыка” прадстаўлена разнастайнымі па будове і спосабе ўтварэння лексічнымі адзінкамі. Найбольш часта ў тэрміналагічнай намінацыі транспарту выкарыстоўваецца тэрмін-назоўнік, утвораны суфіксальным спосабам, і двухкампанентнае словазлучэнне.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л. А. Антанюк. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
2. Беларуская мова. Тэхнічная лексіка: вучэбны дапаможнік для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей / Н. В. Гаўрош [і інш.]; пад рэд. Н. В. Гаўрош. – Мінск: БНТУ, 2015. – 110 с.
3. Мінакова, Л. М. Тэрміналогія аўтамабільнага транспарту ў беларускай мове: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук; Гомел. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны / Л. М. Мінакова. – Гомель, 1999. – 19 с.
4. Моўны скарб SKARNIK [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by/>. – Дата доступу: 18.03.2022.